

het zijn van de zijnden, het zijn van wat is, kunnen denken. Zoals bekend stelt Heidegger dat de tijd de horizon is van het begrip van het zijn.

De hoofdschotel van deze 'Leeswijzer' bestaat uit een korte toelichting bij alle drientachtig paragrafen van het boek. Van Sluis geeft hierbij deels een samenvatting, deels enige uitleg, waarbij hij van citaten gebruik maakt, tegelijk schenkt hij aandacht aan de centrale begrippen die hij ook in het Duits opneemt. Het is hierbij goed dat hij, voor de nuttige samenhang, naar de vorige paragrafen verwijst, wanneer dit nodig is. Om de bruikbaarheid van zijn 'Leeswijzer' te verhogen, geeft hij ook nog een uitvoerige verklarende woordenlijst opgenomen, alsook een concordantie van Duitse termen en Nederlandse vertalingen. Dit boekje zal geïnteresseerden helpen.

Jacques DE VISSCHER

METABLETICA

- Jan Hendrik van den Berg, *Het gestoorde contact. Vragen en antwoorden rond neurose*. Kapellen/Kampen, Pelckmans/Kok Agora, 1997, 134 blz., 495 Bfr., ISBN 90 289 2487 6 (België) ISBN 90 391 0740 8 (Nederland)
- Jan Hendrik van den Berg, *Geen toeval. Metabletica en geschiedschrijving*. Kapellen/Kampen, Pelckmans/Kok Agora, 1998², 155 blz., 590 Bfr., ISBN 90 289 2346 2 (België) ISBN 90 391 0717 3 (Nederland)
- Jan Hendrik van den Berg, *Twee wetten. De twee hoofdwetten van de thermodynamica. Een Metabletisch onderzoek*. Kappelen/Kampen, Pelckmans/Agora, 64 blz., 295 Bfr., ISBN 90 289 2665 8 (België) ISBN 90 391 0778 5 (Nederland).

Een studie van de Nederlandse psychiater, Jan Hendrik van den Berg, is altijd de neerslag van een intellectueel avontuur en betekent voor de lezer een uitdagende confrontatie. De auteur verwerft ruim veertig jaar geleden vermaardheid met een boek, *Metabletica of Leer der veranderingen. Beginselen van een historische psychologie* (Nijkerk, Callenbach, 1956 en later meer dan twintig keer herdrukt, ook vertaald in het Amerikaans, Duits, Frans, Portugees en Spaans), dat voor de studie van de historische werkelijkheid niet in de eerste plaats aan opeenvolgende gebeurtenissen aandacht schenkt, maar vooral aan de historiciteit van synchrone gebeurtenissen. De auteur heeft bovendien oog voor mentaliteitsfenomenen en voor de zogenaamde subjectieve factoren die hij niet van kwantificeerbare gegevens afleidt, maar uit onder meer literaire en picturale documenten haalt. Het resultaat is levende geschiedschrijving die om een andere lectuur vraagt dan de objectiverende en kwantificerende historiografie

waarvoor de positivistisch ingestelde geschiedkundige wellicht meer voelt. Niet ten onrechte heeft men een verwantschap kunnen vaststellen tussen Van den Berg en de Franse historici Lucien Fèbvre en Philippe Ariès (deze laatste liet zich zelfs heel lovend over *Metabletica* uit in zijn recensie van de Franse vertaling). Na dat eerste grote boek verschijnen nog vele, soms heel omvangrijke studies, zoals over *Het menselijk lichaam*, over het *Leven in meervoud*, *Metabletica van de materie*, *Dieptepsychologie*, over Darwins evolutietheorie, over architectuur en anarchisme, zelfs over de *Metabletica van God* (zie de recensie van Sabine Alexander in *De Uil van Minerva*, volume 12, nr.2, winter 1995/1996).

Een samenvatting van wat Jan Hendrik van den Berg met zijn metabletisch onderzoek beoogt, biedt *Geen toeval*, de uitgave van de collegenotities voor een reeks lessen die de auteur in het najaar van 1996 in Leuven heeft gehouden en die hier in een elegante narratieve vorm zijn gegoten. De achttien voordrachten verwijzen een voor een naar thema's die de lesgever in andere publicaties grondiger heeft uitgewerkt. Daarom is *Geen toeval* - waarmee de auteur wil aangeven dat geen gebeurtenis op zich staat en zonder verband met gelijktijdigheden optreedt - vooral interessant voor een eerste kennismaking met de metabletica als de leer van synchrone samenhangen en veranderingen. We kunnen ons voorstellen dat deze schetsen niet altijd voldoen of overtuigen; ze zijn echter uitdagend genoeg om andere werken op te zoeken.

Jan Hendrik van den Berg is een psychiater met een grote klinische en theoretische ervaring. Dat brengt met zich mee dat hij altijd een bepaalde kijk op de gebeurtenissen heeft: hij beschrijft fenomenen en indicaties om een diagnose te kunnen stellen. (Hoe hij zijn psychiatrie opvat, kan de lezer op een bijzonder toegankelijke manier achterhalen door de lectuur van *Het gestoorde contact*, de enigszins herwerkte lezenswaardige heruitgave van het in 1955 in Amerika gepubliceerde boekje, *The Phenomenological Approach to Psychiatry*, dat later in het Italiaans, Pools en Japans verschijnt en tenslotte in 1964 in het Nederlands als *De psychiatrische patiënt*. In de nieuwe uitgave is eveneens een essay, 'Het gesprek' toegevoegd). Zijn diagnoses betreffen nu geen enkelingen, maar aspecten van de moderniteit die zich in uiteenlopende, maar niettemin synchroon te begrijpen culturele gebeurtenissen manifesteren. Zoals ook uit *Geen toeval* blijkt, lijkt hij echt gegrepen door de onttovering van de wereld die zich niet alleen in de crisis van de spiritualiteit manifesteert, maar ook in de hardnekkige poging van de modeme mens om de wereld (en dus ook zichzelf) transparant en flexibel voor te stellen. In het moderne ideaal van kenbaarheid en beheersbaarheid van alles wat is, schijnen we een nieuw principe te aanvaarden, een nieuwe god, te weten deze van de allesgelijkmakende materialiteit die haaks staat op de wondere stoffelijkheid van mens en wereld, die de onherleidbaarheid van het Andere en van de Andere opheft om alles tot hetzelfde terug te brengen, om, zoals Levinas zegt, alles tot de sfeer van het bekende en het gekende te herleiden. Een ander woord voor de opheffing van de differenties is vergelijkbaarheid dankzij onverschilligheid. Moeten we hier niet Van den Bergs grondgedachte zoeken voor zijn wrevel voor het horizontalisme in culturele en sociale manifestaties en bijvoorbeeld gesymboliseerd in de

tiranie van de horizontale lijn in de architectuur? Het ziet er naar uit dat juist die lijn zinnebeeld is van dat egalitarisme dat elke verdienstelijkheid, in het bijzonder de culturele en intellectuele verdienstelijkheid, wil uithollen om de illusie van een alomtegenwoordige democratie voor te houden, hoewel die democratie bij ons alleen parlementarisme wil zeggen en dus vaak in ontelbare situaties, waarin betrokkenen onmondig zijn en blijven, als een slogan fungeert.

Tegen deze achtergrond lezen we Van den Bergs nieuwste publicatie, *Twee wetten. De twee hoofdwetten van de thermodynamica*. Dit hoekje, een essay van nauwelijks zestig bladzijden, illustraties inbegrepen, is de (al te korte) uitwerking van een idee en heeft een heel aantrekkelijke omslag, waarop de reproductie van een schilderij prijkt, dat ogenschijnlijk weinig met de wetten van de thermodynamica te maken heeft: *The Last of England* (1852) van de met de pre-rafaëlieten verwante Engelse schilder Ford Madox Brown. Het kunstwerk evoceert de emigratie die in 1852 tot haar culminatiepunt is gekomen. Het cirkelvormige schilderij laat een teveel zien, teveel op elkaar gepakte mensen op een in guur weer Engeland verlatend schip. Deze tijd van de toenemende overbevolking in de Europese grote steden, met de emigratie naar Amerika als gevolg, is voor Van den Berg niet toevallig de tijd van de formulering van de tweede hoofdwet van de thermodynamica die "behelst dat bij de overgang van warmte naar mechanische arbeid de temperatuur altijd moet dalen, en bovendien dat bij die overgang een grote hoeveelheid warmte 'verloren gaat' in de vorm van verstrooiing of dissipatie" (p. 36). Welnu, in het zich industrialiserende Europa van het midden van de negentiende eeuw zit men met een teveel dat een betere wereld gaat opzoeken. Het zijn "de verdrukten, de verkommerden, (...) die schare ontmoedigden (...) de verpauperde overbevolking waarvan Europa zich tracht te ontdoen" (p. 54). We krijgen hier een merkwaardige toepassing van de genoemde tweede wet, of sterker nog, de wet ontstaat, zo stelt de auteur, "omdat de mensheid verkeert in de toestand van de nu universeel krioelende menigte, die midden negentiende eeuw alleen op de grens van land en zee dissipeerde, maar die zich inmiddels allang in de toestand van universele dissipatie bevindt." (p. 55, mijn cursivering, JDV). De auteur stelt hier dus dat een wetenschappelijke wet niet zomaar uit de lucht valt, niet toevallig is, ook niet autonoom of eeuwig bestaat, maar in een bepaalde tijd, in een bepaalde context ontstaat, synchronismen vertoont, en dat de geldigheid van zo'n wet wordt opgeheven wanneer de tijden veranderen, wanneer de machine zou ophouden te heersen. Dat is voorlopig onvoorstelbaar, want onze gelijkheid en vrijheid, leuzen van de Franse Revolutie, menen we via de machine, via de mechanisering en de industrialisering, gegarandeerd te zien. We zullen dus verder 'dissiperen' tot het aardoppervlak de mensheid heeft uitgewoond. Van den Berg 'voorspelt' voor de eenentwintigste eeuw niet veel goeds, hoewel hij, trouw aan zijn metabletisch beginsel, hoopvol blijft en interessante veranderingen verwacht, zoals hij op het einde van *Metabletica van God* opmerkt.

Nog dit: over zijn metabletische methode geeft Van den Berg zelden veel uitleg. Iets uitvoeriger komt die toelichting in *Metabletica van de materie* aan bod. Merkwaardig genoeg

zijn het vooral anderen die zich over die methode hebben uitgelaten, onder meer S. Parabirsing (*De metabletische methode. Een analyse van de leer van J.H. Van den Berg*. Meppel, Boom, 1974) en enkele door J.A. van Belzen in een symposium verzamelde critici van Van den Berg, zoals A.W. Mooij, M.B.. Pranger, W. van Hoom en L. Laeyendecker (J.A. van Belzen, red., *Metabletica en wetenschap*. Rotterdam, Erasmus Publishing, 1997). Tot beschouwingen over de methode voelt de filosoof zich gemakkelijk uitgedaagd, omdat de metabletica een bijzondere verhouding tot causaliteit en verklaren heeft die de positieve wetenschappelijkheid problematisch vindt. Ook *Twee wetten* bevat een noot 'Fenomenologie en metabletica'. De auteur, die zich uitdrukkelijk tot de fenomenologie bekent - toezien hoe de fenomenen in het bewustzijn verschijnen en hoe we tegelijk voor de wereld openstaan en op de wereld betrokken zijn, is voor elke diagnosticerende arts uiterst belangrijk, - wendt zich uiteindelijk tot de metabletica in de beantwoording van de vraag wat dat 'hoe' eigenlijk is, omdat er kritiek mogelijk is bij de "vraag wat de (berg) Sainte Victoire - dat is Van den Bergs voorbeeld dat hij aan een anekdote van Cézanne ontleent - nu eigenlijk zelf is. Die vraag wil de fenomenoloog liever niet beantwoorden en moet hij haar toch beantwoorden dan is zijn antwoord: steen. (Steen met botanisch gewas, enzovoort.) Steen. Laten we zeggen bauxiet (dat in de Provence veel voorkomt). Formule Al_2O_3 . Enzovoort. Een knieval voor de wetenschap? Zo moet men het antwoord wel beschouwen, temeer als men weet dat de fenomenologie uit protest tegen de natuurwetenschap is ontstaan" (p. 25). Deze opmerking verbaast. Het natuur-wetenschappelijk perspectief is altijd een ander dan het fenomenologisch gezichtspunt. De fenomenoloog hoeft helemaal niet met een geologisch-botanisch antwoord voor de dag te komen; hij zal bij zijn uitgangspunt - *esse est percipi* - blijven en dus de watvraag beantwoorden met zijn beschrijvingen van de berg zoals hij verschijnt, zoals hij hem ziet en ervaart. Onder de geologisch-botanische beschrijving verdwijnt de Sainte Victoire, aangezien geen enkele bewoner uit de buurt in die beschrijving *zijn* Sainte Victoire zal herkennen. Van den Berg merkt terecht op dat aangezien het ene bauxietgebergte anders is dan het andere, het daarbij ongepast is nog van bauxiet te spreken. Dat zou het standpunt van de metabletica zijn, maar eigenlijk onderscheidt het zich hier niet van de fenomenologische beschrijving. Waar de metabletica zich wel van de fenomenologie afscheidt is waar zij fenomenen en gebeurtenissen in een systeem van heterogene synchronismen plaatst. Dat er zo'n systeem zou zijn - dat het zijn zo gestructureerd zou zijn, bijvoorbeeld - is een ontologische vooropstelling die de fenomenologie niet eigen is. Bijgevolg zouden we kunnen stellen dat de metabletica een beroep doet op een ontologie voor haar grondslag en pas de fenomenologische methode aanspreekt voor de beschrijving van gebeurtenissen en ervaringen die voor een metabletische hermeneutiek van de cultuur en van de geschiedenis in aanmerking komen. De fenomenologie krijgt hier de bescheiden functie van dienstmaagd, omdat zij onmogelijk aanspraak kan maken op verklaring. Niet de fenomenologie kan pretenderen dat de tweede wet van de thermodynamica ontstaat, "omdat (mijn cursivering, JDV) de mensheid verkeert in de toestand van de nu universeel krioelende menigte, die midden negentiende eeuw alleen op de

grens van land en zee dissipeerde, maar die zich inmiddels al lang in de toestand van universele dissipatie bevindt”(p. 55). Dit is veeleer een metabletische dan een fenomenologische conclusie, waarmee een historicus of een historico-socioloog van de wetenschappen al dan niet akkoord kan gaan.

Twee wetten is, zoals alle geschriften van Jan Hendrik van den Berg, meeslepend geschreven. De kritische lezer zal, naargelang zijn discipline, vanuit zijn belangstelling bedenkingen hebben. De auteur daagt immers uit en is bovendien overtuigd van zijn toekomstperspectief dat in meerdere opzichten niet rooskleurig schijnt te zijn. In onze kritische beschouwing hebben we ons tot de status van de fenomenologie beperkt. Aan de historicus van de wetenschappen de taak om een ander dispuut te voeren.

Jacques DE VISSCHER

SPIRITUALITEIT

Leo Apostel, *Atheïstische Spiritualiteit*, Brussel VUBPRESS, 1998, 215pp., ISBN 90 5487 168 7

Vaak hoor je mensen in deze tijd beweren dat ze weliswaar geen geloofsleer aanhangen, maar toch religieus zijn; dat ze onkerkelijk zijn, maar toch belang hechten aan rituelen. De formele rituelen creëren immers betekenis en hebben een structurerende functie, geloofsinhouden worden herdacht.

De kerken hebben heden ten dage veel van hun aantrekkingskracht verloren, ook hun macht, hun gezag en invloed zijn in deze gesecculariseerde wereld zichtbaar afgenomen. Anderzijds zijn er talrijke (ook pseudo) religieuze bewegingen. Zowel het atheïstisch landschap als de traditionele kerkgemeenschappen zijn versnipperd in kleine en/of alternatieve weinig gestructureerde opvattingen en groepen. Ze lijken aan een half gearticuleerde en gereflecteerde nood tegemoet te komen, maar er is geen algemeen draagvlak om deze opvattingen gestalte te geven. De belangstelling voor oosterse filosofieën en religieuze praktijken neemt vaak heel hybride vormen aan. De modieuze ‘New age’ opvattingen worden steeds ernstiger genomen.

De Verlichtingstraditie is aan dezelfde desintegrerende tendens onderhevig. De *ratio*, het fundament zelf, is sinds de formulering ervan voortdurend uitgedaagd en herdacht. De ‘totalitaire’ hegeliase rede, de instrumentale rede, de technische rede baarde volgens haar critici vele monsters van beheersend, berekenend denken. Zij werd beschuldigd van collaboratie met het economisch, wetenschappelijk en technologisch discours, vaak ten behoeve van economi-